

با نام خدا

تحقیق دانشجویی دکترای علوم قرآن و حدیث

معرفی کتاب های

"رجال کشی"، "طبقات" و "الجرح و تعدیل"

با مقایسه آنها از نظر علم رجال

استاد: سرکار خانم دکتر سیده فاطمه حسینی میر صفی

دانشجو: دکتر سعید قاضی پور (پزشک)

بهار سال ۱۳۹۶

۴	فصل اول : معرفی کتاب رجال "کشی"
۴	الف) پیشگفتار
۶	ب) نویسنده
۷	ج) راویان و شیوخ کشی
۸	د) نحوه انتخاب و تلخیص شیخ
۹	ه) در چگونگی تهذیب رجال کشی
۱۰	و) تلخیص کننده رجال کشی (شیخ طوسی)
۱۰	ز) مشخصات کتاب
۱۲	ح) مطالب کتاب
۱۳	ط) کتابهایی که بر محور اختیار الرجال نگارش یافته است
۱۴	۱) کتاب ترتیب رجال کشی
۱۴	۲) کتاب ترتیب قهبایی
۱۴	۳) کتاب ترتیب سید یوسف بن محمد الحسینی العاملی
۱۵	۴) کتاب ترتیب شیخ داود بن حسن بن یوسف البحرانی
۱۵	۵) کتاب حل الاشکال تألیف سید احمد بن طاووس حلی رجالی معروف قرن هفتم
۱۵	۶) اصول اربعه رجالیه به انضمام چند کتاب دیگر از قدما
۱۵	۷) کتاب تحریر طاووسی تألیف شیخ حسن بن شهید ثانی ، صاحب معالم (۹۵۹-۱۰۱۱)
۱۵	۸) کتاب مجمع الرجال تألیف مولی عنایت الله بن شرف الدین قهبایی
۱۷	فصل دوم : معرفی کتاب "طبقات"
۱۹	فصل سوم : معرفی کتاب "الجرح و التعديل"
۱۹	الف) پیشگفتار
۱۹	ب) مؤلف
۱۹	ج) تعداد جلد
۲۰	د) چارچوب اصلی کتاب الجرح و التعديل
۲۰	ه) تفاوت های کتاب الجرح و التعديل با کتاب بخاری

- و) طریق تدوین کتاب جرح و تعدیل ۲۱
- ز) تعداد راویان ذکر شده در کتاب جرح و تعدیل ۲۱
- ح) وجود اشتباهاتی در کتاب مذکور ۲۲
- ط) توضیح ۲۲
- ی) چاپ ۲۳
- ک) شاهد مثال ۲۳
- فصل چهارم : مقایسه کتب از نظر علم رجال ۲۴
- الف) وجوه اشتراک ۲۴
- ب) وجوه اختلاف ۲۴
- منابع و مأخذ : ۲۵

فصل اول : معرفی کتاب رجال "کشی"

الف) پیشگفتار

کتاب رجال کشی قدیمی ترین اصول رجالی شیعه می باشد . در قرن سوم هجری بر اثر شیوع کتب حدیث و رواج اصول و مصنفات این علم ، فن رجال نیز بالتبع رونق گرفت و کتب بالنسبه زیادی در این فن تدوین و تألیف شد که برخی از آنها تاکنون موجود است و از آثار گرانبهای شیعه در این علم بشمار می رود .

دانشمندان رجالی پیشین ، شرح حال دانشمندان را که می بایست در علم تراجم مطرح شود در علم رجال مطرح می کردند ، و بین این دو علم تفکیک قائل نمی شدند تا جایی که شخصیتی همانند شیخ منتجب الدین ابن بابویه (متولد ۵۰۴ ه ق که تا به سال ۵۸۵ ه ق زنده بوده است و تاریخ وفات او دقیقاً روشن نیست) فهرستی از شرح حال راویان حدیث و دانشمندان بعد از شیخ طوسی (متوفی ۴۶۰ ه ق) تألیف نمود و در این کار از روش علمای علم رجال مثل شیخ کشی ، نجاشی و شیخ طوسی که نویسندگان اصول کتاب رجالی و تراجم در میان شیعه محسوب می شوند ، پیروی نمود^۱ . بنابراین چنانچه بعداً خواهیم آورد ای بسا علتی که شیخ از این کتاب کشی قسمتهایی را اختیار نموده است و بعنوان کتاب رجالی بنام اختیار معرفه الرجال مطرح کرده است همین موضوع بوده است .

رجال کشی از جمله ی منابع اولیه ی رجالی شیعه محسوب می شود .^۲

از جمله ویژگی های منابع اولیه ی رجالی و امتیاز ویژه ی نویسندگان منابع اولیه ی رجالی این است که در علم رجال پیشکسوت شمرده شده و باعث برتری ایشان بر دیگر علمای رجالی می شود و این دسته از نویسندگان کتاب های رجالی با بزرگان علم حدیث و راویان احادیث اهل بیت (علیهم السلام) هم عصر بوده ، که این ویژگی در نویسندگان دسته ی دوم وجود ندارد.

^۱ جعفر سبحانی - ترجمه کلیات علم الرجال - ترجمه علی اکبر روحی - شهید منا مسلم قلی پور گیلانی ، صفحه ۲۰ .
^۲ علی نصیری - آشنایی با علوم و حدیث - قم - انتشارات مرکز مدیریت حوزه ی قم - چاپ اول - سال ۱۳۸۲ - صفحه ۲۲۷ .

کتاب رجالی که در قرن سوم صورت نسبتاً گسترده و مبسوطی یافته بود در قرن چهارم به همان نسبت گسترده تر و متنوع تر و جامع تر گشت .

از همه معروفتر کتاب معرفه الناقلین عن الائمة الصادقین علیهم السلام کشی است .

در حدود نیمه اول قرن پنجم هجری ، یعنی پس از گذشتن بیش از سه قرن از تألیف نخستین کتاب رجالی ، اصول اربعه رجالیه یعنی چهار کتاب معروف و مورد استناد این علم که از ترکیب و تصحیح و امتزاج کتب و مصنفات قبلی تشکیل شده بود به رشته تحریر درآمد و سرفصل تازه ای در تاریخچه این علم گشوده گشت . این چهار کتاب که خوشبختانه در طول زمان از دستبرد حوادث مصون مانده و اصل آنها تا زمان حاضر باقی است و بعضی از آنها مکرر به طبع رسیده ، عبارت است از : اختیار الرجال ، الفهرست ، الرجال (هر سه تألیف شیخ ابو جعفر محمد بن الحسن طوسی ، متوفا به سال ۴۶۰)، و کتاب فهرست معروف به رجال نجاشی ، تألیف احمد بن علی نجاشی (متوفا به سال ۴۵۰).

اصول پنج گانه ی رجالی شیعه عبارتند از :

۱. رجال برقی (طبقات الرجال)

۲. رجال کشی

۳. رجال شیخ طوسی

۴. فهرست شیخ طوسی

۵. رجال نجاشی^۱

عنوان قراردادی کتاب معرفه الناقلین عن الائمة الصادقین است که بنام های دیگر اختیار معرفه الرجال - اختیار الرجال - معرفه اخبار الرجال - نیز شناخته می شود ولی نام معروف کتاب همان رجال کشی می باشد .

مرحوم کشی نام کتاب رجال خود را - همان گونه که از شیخ در شرح حال احمد بن داود بن سعید فزاری بر می آید - "معرفه الرجال" گذاشت ، البته برخی نیز قایلند که آن را به "معرفه الناقلین عن الائمة الصادقین علیهم السلام" و یا "معرفه الناقلین" تنها ، نام گذاری نموده است .

^۱ درآمدی بر علم رجال ترجمه و تحقیق مقدمه - معجم رجال الحدیث مرحوم آیت العظمی خویی - ترجمه و تحقیق مقدمه عبدالهادی فقهی زاده - صفحه ۱۲۲ و ۱۲۳ .

این کتاب نزد سید بن طاووس موجود بود؛ زیرا سید ترتیب و تبویب این کتاب را به عهده گرفته و آن را به کتاب های دیگر رجالی ضمیمه و به نام "حلّ الاشکال فی معرفه الرّجال" نام گذاری نموده است .

این کتاب نزد شهید ثانی موجود بود . لیکن آنچه که در عصر ما از کتاب کشتی موجود است همان مقداری است که شیخ آن را مختصر کرده و زواید آن را حذف و به اسم "اختیار الرّجال" نام گذاری نموده است . شیخ این کتاب را از جمله کتابهای خود ذکر کرده است . در هر حال ، این کتاب در هند و نجف اشرف و جاهای دیگر به چاپ رسیده است . ناشر آن در چاپ نجف اسامی راویان حدیث را به ترتیب حروف معجم فهرست بندی نموده است - اخیراً نیز محقق متتبع جناب شیخ حسن مصطفوی تحقیق جالبی پیرامون آن به عمل آورده است و فهرست خوبی برای آن تنظیم کرده است .

این کتاب یک جلد می باشد با شش جزء و موضوع آن محدثان شیعه با بررسی ۱۱۵۱ راوی است .

هدف اصلی کشتی از نوشتن این کتاب ، ذکر روایاتی است که از سوی معصومین (علیهم السلام) در مدح و یا مذمت یک نفر صادر شده است .

در آغاز کتاب نام برخی از صحابه ی رسول اکرم (صلی الله علیه و آله و سلم) که از یاران امام علی (علیه السلام) نیز به شمار می روند ، دیده می شود و بعد از آن به ترتیب ، نام بقیه ی یاران و اصحاب ائمه (علیهم السلام) آورده شده است .

ب) نویسنده^۱

نویسنده ی این کتاب محمد بن عمر بن عبدالعزیز معروف به کشتی متولد ۳۴۰ ه ق و متوفی در نیمه قرن چهارم است . کشتی - به فتح و تشدید - شهر معروفی در چند فرسخی سمرقند بود که ، عده ی زیادی از بزرگان علم و دانش ما از آن شهر می باشند . البته نجاشی واژه ی "کشتی" را به ضمّ کاف ضبط نموده است ، ولی فاضل گراندرد مهندس بیرجندی در کتاب معروف خود "مساحه الارض و البلدان و الاقالیم" آن را به فتح کاف و تشدید شین ضبط کرده و می نویسد :

^۱ جعفر سبحانی - ترجمه کلیات علم الرّجال - ترجمه علی اکبر روحی و مسلم قلی پور گیلانی - صفحه ۵۴ و ۵۵ و ۵۶ .

"کش شهری است از شهرهای ماوراء النهر ، که مساحت آن سه فرسخ در سه فرسخ می باشد ."

کش در طبقه کلینی و اندکی از او متأخر است .

در هر حال ، کشی از برجستگان ثقات و علماء و دارای قوه ی ثبت بسیار قوی بود . نجاشی می نویسد : "محمد بن عمر بن عبدالعزیز کشی ابوعمرو مورد وثوق است و از اعیان به حساب می آید ، ولی از راویان ضعیف ، زیاد روایت نقل کرده است . با عیاشی مصاحبت داشته و از او در منزل وی - که محلی برای تربیت شیعه و اهل علم بوده - کسب علم نمود . دارای کتاب رجال و دانش فراوان است ، لیکن در کتاب وی اغلاط زیادی وجود دارد ."^۱

شیخ در فهرس می نویسد : "وی ثقه و نسبت به اخبار و رجال واقف ، و دارای اعتقاد سالم و صاحب کتاب رجال است ."^۲

نیز شیخ در رجال خود می نویسد "وی ثقه و به رجال و اخبار بصیر است و مذهب او نیز پسندیده و مستقیم است ."^۳

ج) راویان و شیوخ کشی

راویان او عمدتاً هارون بن موسی تلعکبری و جعفر بن قولویه هستند و عیاشی از جمله شیوخ او بوده است .

کشی از شاگردان محمد بن مسعود عیاشی سمرقندی است و منتسب به مدرسه ی عیاشی است . عیاشی خانه ای داشته که در حکم یک دانشگاه بوده است . از پدر عیاشی به او صد هزار دینار ارث رسیده بود و او آنها را صرف علم و علماء کرده بود . گفته شده است که در خانه ی او یکی مشغول نوشتن بود و یکی مشغول نسخه برداری و مانند آن . نجاشی در مورد منزل او می گوید : منزل او مرتع و استراحت گاه شیعه بوده است .

^۱ نجاشی - رجال - شماره ۱۰۱۸ .

^۲ شیخ فهرس شیخ چاپ اول ص ۱۴۱ شماره ۶۰۴ ، طبع دوم ص ۱۶۷ شماره ۶۱۵ .

^۳ شیخ فهرس شیخ چاپ اول ص ۱۴۱ شماره ۶۰۴ ، طبع دوم ص ۱۶۷ شماره ۶۱۵ .

متأسفانه از این حوزه ی عظیم اسلامی که حوزه ی مشرق زمین و حوزه ی سمرقند و اطراف آن حتی یک کتاب به شکل مستقیم به دست نرسیده است و کیفیت و شرایط و کتاب هایی که از آن حوزه بروز کرده است برای شفاف نیست .

(د) نحوه انتخاب و تلخیص شیخ

به گمان برخی کتاب کشی در اصل مشتمل بر رجال عامه و خاصه بوده و شیخ ، عامه را از آن اسقاط کرده و کتاب اختیار را به ترجمه رجال شیعه اختصاص داده است . ولی با توجه به اینکه در نسخه موجود اختیار نام جمعی از رجال عامه نیز هست ، خطای این گمان آشکار می گردد . تحقیق آن است که کتاب کشی نیز مانند بسیاری از کتابهای رجالی دیگر ، از قبیل فهرست شیخ و فهرست نجاشی ، در ترجمه شیعیان و هم غیر شیعیانی که برای شیعه و از ائمه ایشان روایت کرده اند نوشته شده است . از این روست که در کتاب اختیار به نام کسانی چون محمد بن اسحق و محمد بن المنکدر و عمرو بن خالد و ... بر می خوریم که غیر شیعه ولی راوی از ائمه رجال شیعه اختصاص داده است . ولی با توجه به اینکه در نسخه موجود اختیار نام جمعی از رجال عامه نیز هست ، خطای این گمان آشکار می گردد . تحقیق آن است که کتاب کشی نیز مانند بسیاری از کتابهای رجالی دیگر ، از قبیل فهرست شیخ و فهرست نجاشی ، در ترجمه شیعیان و هم غیر شیعیانی که برای شیعه و از ائمه ایشان روایت کرده اند نوشته شده است . از این روست که در کتاب اختیار به نام کسانی چون محمد بن اسحق و محمد بن المنکدر و عمرو بن خالد و ... بر می خوریم که غیر شیعه ولی راوی از ائمه شیعه اند .

گمان غالب آن است که تلخیص و انتخاب شیخ ، پیش از آنکه متوجه رجال مذکور در کتاب باشد ، ناظر به روایاتی است که در زیر نام هر یک از رجال ذکر شده است . به فرض آنکه بپذیریم که شیخ جمعی از ترجمه شدگان اصل کتاب کشی را به دلیلی اسقاط کرده ، قابل قبولتر آن است که در میان احادیثی که کشی به مناسبت نام ترجمه شدگان آورده ، بعضی از حیث سند یا از حیث ارتباط به شخص مترجم ، به نظر شیخ ، مخدوش رسیده و وی همانها را اسقاط یا تصحیح کرده است . و این از هر احتمال دیگری در مورد چگونگی تلخیص و انتخاب شیخ به نظر نزدیکتر و به مقام شیخ و کشی برازنده تر است .

از برخی قراین می توان حدس زد که شیخ در کتاب اختیار همه رجال مورد وثوقی را که در اصل کتاب کشی نام برده شده اند ، ذکر نکرده است . مثلاً در الفهرست پس از ذکر داود بن ابی زید نیشابوری و تصریح به اینکه ثقه و راستگو است ، می نویسد : " و له کتب ذکرها الکشی و ابن الندیم فی کتابیهما . " حال آنکه در نسخه کنونی اختیار الرجال از این شخص نامی نیست . بنابراین اگر مسلم بدانیم که منظور از کتاب کشی که در عبارت بالا بدان اشارت رفته همان کتاب معرفه ی الناقلین ، یعنی اصل کتاب اختیار الرجال ، است و فرض کنیم که نسخه کنونی اختیار در این قسمت دچار تحریف و اسقاط نشده ، تردیدی باقی نخواهد ماند که تصفیه شیخ طوسی شامل برخی از رجال مورد وثوق نیز شده است .

ه) در چگونگی تهذیب رجال کشی

قهپایی می نویسد : " رجال کشی در اصل شامل هر دو گروه رجال عامه و خاصه بود ، ولی شیخ فقط رجال خاصه را از میان آنها برگزیده و به صورت جداگانه ، آورده است . " ^۱

ظاهراً سخن قهپائی تمام نیست ، زیرا شیخ اسامی تعداد زیادی از راویان عامه را که از ائمه ی ما روایت کرده اند ، آورده است ، مانند : محمد بن اسحاق ، محمد بن منکدر ، عمرو بن جمیع ، عمرو بن قیس ، حفص بن غیاث ، حسین بن علوان ، عبدالملک بن جریج ، قیس بن ربیع ، مسعده بن صدقه ، عبّاد بن صهیب ، ابی مقدم ، کثیر النّوا ، یوسف بن حرث و عبدالله برقی . ^۲

بلکه به نظر می رسد تهذیب شیخ به این صورت بوده که کتاب را از خطاها و اشتباهات تهذیب نموده است ، چنانکه از نجاشی نقل گردید که کتاب کشی خطاها و اشتباهاتی داشته است .

امتیازی که این کتاب نسبت به کتابهای دیگری که در زمینه ی رجال تدوین شده است دارد ، آن است که تألیف آن روی نقل روایات مربوط به راویان حدیث متمرکز شده است ، تا خواننده خود بتواند با توجه به آن ، ثقه را از ضعیف تشخیص دهد . این کتاب به روش کتاب طبقات ابن سعد (از اهل تسنن) تألیف شده است ، به این صورت که از اصحاب پیامبر (ص) و حضرت امیر (ع) شروع شده و تا اصحاب امام هادی و امام عسکری (ع) ادامه یافته است ، سپس اسامی

^۱ شیخ - فهرس شیخ چاپ اول ص ۳۴ شماره ۹۰ و چاپ دوم ص ۵۸ شماره ۱۰۰ .

^۲ شیخ محمد تقی شوشتری - قاموس الرجال . ج ۱ . ص ۱۷ .

کسانی که بعد از آنان می زیسته اند آورده شده است . این کتاب نزد شیعه موقعیت طبقات ابن سعد نزد اهل سنت را دارد .^۱

(و) تلخیص کننده رجال کشی (شیخ طوسی)

با ملاحظه آنچه درباره تاریخچه کوتاه و سیر تاریخی علم رجال در طول دو سه قرن نخست بیان شد می توان رتبت ارجمند و پایگاه بلند شیخ الطائفه محمد بن الحسن طوسی (۳۸۵-۴۶۰) فقیه و محدث بزرگوار را در این علم نیز حدس زد . زیرا وی کسی است که توانسته است با تألیف چند کتاب گرانبها در این زمینه نقطه بارزی در تاریخ این علم پدید بیاورد ، و همچنان که در علم حدیث از دیگر مؤلفان کتب اربعه گوی سبقت ربوده و در علم فقه به شیوه ای بی سابقه و ابتکاری کتاب نوشته ، در این رشته نیز نقشی برانزده و برجسته داشته باشد و فراهم آورنده سه کتاب از چهار کتاب معروف و مورد اعتماد این فن باشد ، و بر اثر جامعیت و نظم شایسته این کتابها و هم شیوایی قلم و نیکویی سلیقه و نبوغ علمی ، کتب پیشین را متروک و مهجور سازد . این سه کتاب که هر کدام در یکی از شعبه های گوناگون علم رجال نوشته شده است .

این سه کتاب به این قرارند : اختیار الرجال ، الفهرست ، الرجال یا الابواب .

همانطور که پیش از این آوردیم گفته می شود چون در کتاب رجال کشی اغلاط و اشتباهات و اضافاتی وجود داشته ، شیخ طوسی به تلخیص و تهذیب آن همت گماشته و آن خلاصه را اختیار الرجال نام نهاده است . و بنا بر نقل سید علی بن طاووس در کتاب فرج المهموم از نسخه خطی مؤلف ، در روز سه شنبه ۲۶ صفر سال ۴۵۶ شروع به املای آن بر شاگردان خویش کرده است .

(ز) مشخصات کتاب

موضوع این کتاب ، تاریخ رجال و ذکر طبقات آنهاست و مبنای آن ذکر روایاتی است که در مدح یا قدح رجال وارد شده ، بی آنکه نظری درباره آن روایات ابراز گردد . در ذیل نام هر یک از رجال ، یک یا چند حدیث مسند که در آن از شخص مورد نظر به گونه ای یاد شده ، نقل می گردد .

^۱ جعفر سبحانی - کلیات علم الرجال - ترجمه علی اکبر روحی و قلی پور . ص ۵۶ .

این حدیثها گاه به این دلیل که متضمن مدح یا قدح شخص مورد نظرند ، با یکدیگر متعارض می باشند و در این گونه موارد معمولاً سخنی که از ترجیح یکی از دو حدیث حکایت کند به میان نمی آید و فقط به گزارش روایتها بسنده می گردد . تنها در پاره ای از موارد ، درباره شخص مورد نظر یا درباره سند یا مضمون یکی از آن حدیثها اظهار عقیده ای می شود .

مثلاً در شرح حال زراره ی بن اعین پس از ذکر حدیثی در مذمت وی که سندش چنین است : محمد بن بحر الکرمانی ، عن ابی العباس المحاربی ، الجزری ، عن یعقوب بن یزید ، عن فضاله ی بن ایوب ... ، می گوید : "محمد بن بحر هذا غال ، و فضاله ی لیس من رجال یعقوب ، و هذا الحدیث مزاد فیه ، مغیر عن وجهه" .

کتاب نه خاص رجال شیعه است و نه محدود به موثقان و مدح شدگان . شرح حال زراره ، چهره درخشان شیعه و راوی مقبول و موثق ، در آن هست ، شرح حال ابو الخطاب مقلص ، غالی معروف ، نیز هست . از غیر شیعه فقط کسانی را نام می برد که برای شیعه روایت کرده و در شمار رجال حدیث شیعه باشند . پس آمدن نام کسی در این کتاب نه دلیل شیعی بودن اوست و نه نشانه وثاقتش ، چنانکه نیامدن نام کسی در آن نه دلیل شیعی نبودن اوست و نه دلیل ضعفش .

در آغاز کتاب هفت روایت در ستایش راویان و حاملان حدیث و چهار روایت درباره یاران و نزدیکان علی - علیه السلام - نقل می کند و سپس به ذکر نام رجال می پردازد . در آغاز گاه فقط نام شخص مورد ترجمه را ذکر می کند و پس از آن به گزارش روایتهایی درباره او می پردازد ، مثلاً : زید بن صوحان - جبرئیل بن احمد ، قال حدثنی موسی بن معاویه ی بن وهب ... تا آخر ، در عنوان بالا شخص مورد ترجمه زید بن صوحان است و جبرئیل بن احمد راوی نخستین در سلسله حدیثی است که درباره زید بن صوحان نقل شده . پس از این حدیث ، حدیث بعد چنین آغاز می شود : علی بن محمد القتیبی قال ... تا آخر . و بدین ترتیب همه روایاتی که درباره زید بن صوحان آمده پی در پی نقل می شود .

و گاه نام شخص مورد ترجمه با کلمه "فی" مشخص می شود ، مثلاً : فی الحسین بن بشار - حدثنی خلف بن حماد ، قال حدثنا ... تا آخر ، که حسین بن بشار مورد ترجمه است . و گاه نیز مطلب به این صورت آغاز می گردد : "ما روی فی" ، مثلاً : فی الحسن بن محبوب .

روایاتی که در ذیل هر عنوانی نقل می شود نیز گاه با کلمه "حدثنی" و گاه با جمله وجدت به خط "فلان" و گاه بدون این هر دو و فقط با نام نخستین راوی، آغاز می گردد. مجموع رجالی که در این کتاب عنوان شده اند به حدود ۵۱۵ نفر بالغ می شود که در شش بخش بر حسب تقدم و تأخر زمانی مندرج گشته است.

نام رجال بر هیچ اساسی مرتب نیست: نه براساس تاریخ فوت، نه براساس صحابت امامان اهل بیت - علیهم السلام - و نه براساس حروف اول نامها. بدین علت دست یافتن به شرح حال شخص مورد نظر در این کتاب دشوار است. در نسخه طبع بمبئی، فهرست نامها به همان ترتیبی که در کتاب آمده با رقم صفحه مربوط درج شده است که کار مراجعه را اندکی آسان می سازد. ولی از آنجا که گاه روایات مربوط به یک شخص در مواضع مختلفی از کتاب ذکر شده و تاکنون فهرست اعلام، که جبران کننده این نقیصه است، به نسخه چاپی کتاب منضم نشده، با دست یافتن به عنوان شخص مورد نظر در کتاب نمی توان مطمئن بود که به همه اطلاعات مربوط به وی دسترسی پیدا شده است.

ح) مطالب کتاب

مطالب کتاب او را می توان به سه قسم کلی تقسیم کرد:

قسم اول روایاتی است که از ائمه ی معصومین در مورد روایات وارد شده است. او هرچه روایت بوده از ضعیف و قوی و مانند آن را نقل کرده است و التزامی نداشته است که فقط روایات صحیحه را نقل کند مثلاً روایاتی در مورد لعن زراره (که کسی از او بالاتر نیست). نقل کرده است. او در مورد این روایات غالباً توضیحی ارائه نمی کند و گاه در مواردی توضیحاتی ارائه کرده است. مثلاً در ترجمه ی یونس بن عبد الرحمان دیده است که قمی ها روایات متعددی در ذم او نقل کرده اند و او از این کار تعجب می کند و یک صفحه در مورد آن بحث می کند. این بخش از کتاب بسیار مهم است زیرا به وسیله ی آن شرایط اجتماعی و جو حاکم در زمان اهل بیت را می توانیم بشناسیم و با نزاع هایی که بین جناح های مختلف اصحاب اهل بیت بوده است و تقیه هایی که در آن زمان حاکم بوده است و کیفیت برخورد اهل بیت با روایات آشنا شویم. حتی روایات کاذبه ای که نقل می کند نیز برای ما مفید است زیرا کیفیت روایات کاذبه را نیز متوجه می شویم.

قسم دوم مطالبی است که کشی از سایر علماء نقل می کند . مثلاً از عیاشی و فضل بن شاذان و مانند آنها مطالبی را نقل می کند .

قسم سوم مطالبی است که خود کشی اضافه کرده است مثلاً اصحاب اجماع را معرفی می کند و یا روایاتی است که خود کشی ناقل آنها است . بنابراین وقتی شیخ از مطالب کتاب تعبیر به اخبار می کند و می فرماید : ان هذه الاخبار اختصرتها من كتاب الرجال لابي عمرو و محمد بن عمرو بن عبدالعزيز . شاید مراد او صرف اخبار ائمه نبوده باشد بلکه منقولات مختلف باشد اعم از اهل بیت و مشایخ روات و امثال ایشان .

حتی در بعضی از موارد در کتاب شیخ می خوانیم که می فرماید : قال الكشي . حتی شاید بعضی از موارد نقل شیخ از کشی نباشد بلکه عین عبارت خود کتاب کشی بوده باشد یعنی در کتاب کشی آمده باشد : قال الكشي . اسناد کتاب نیز گاه به ترتیب و کامل ذکر شده اند و مثلاً کشی می گوید : حدثني العياشي ... و مشخص می شود که عیاشی شیخ او بوده است .

گاه از باب اجازه است مثلاً می گوید : وجدت بخط فضل بن شاذان و یا جبرئیل بن احمد مانند آن .

گاه نیز به شکل مرسل روایتی را نقل می کند و به لفظ روی به کسی نسبت می دهد . گاه کاملاً مرسل است و گاه بعضی از اوائل سند افتاده است .

(ط) کتابهایی که بر محور اختیار الرجال نگارش یافته است

چنانکه در آغاز گفتیم ، کتاب اختیار الرجال یکی از چهار کتاب اصلی علم رجال است و در روزگاران پس از شیخ طوسی ، پیوسته مطرح نظر و مورد مراجعه دانشمندان شیعی بوده است . بر اثر این عنایت و اهتمام به مرور زمان کارهای علمی چندی بر محور آن انجام یافته و کتابهایی فراهم آمده است . و از آنجا که کتاب نامبرده نامرتب و بدون فصل بندی کاملی نوشته شده و مراجعه و استفاده از آن دشوار بوده ، بیشتر این کارها در زمینه تبویب و ترتیب و به منظور آسان کردن کار مراجعان صورت گرفته است . ما تا حدود گنجایش این گفتار به معرفی آنچه بر این اساس نگارش یافته می پردازیم :

(۱) کتاب ترتیب رجال کشی

شیخ در این کتاب (اختیار معرفه الرجال) را به صورت حروف تهجی مرتب کرده است که هنوز به چاپ نرسیده است و یک نسخه از آن به خط مؤلف نزد محقق شوشتری موجود است.^۱

(۲) کتاب ترتیب قهبایی

مولی عنایت الله بن شرف الدین قهبایی نجفی (متوفای پس از ۱۰۱۶) کتاب اختیار را بر حسب حرف اول نامها مرتب ساخته و همه کسانی را که مستقلاً یا در ضمن ترجمه دیگران در کتاب مزبور نام برده شده اند بدین ترتیب عنوان کرده و در هر مورد عین عبارت کشی را بی کم و کاست درباره آنان آورده است. پس از ذکر روایات آغاز کتاب، نخست کنیه های مصدر به "ابن" و سپس کنیه های مصدر به "اب" را و آن گاه اسمها را از "ابان" تا "یونس" به ترتیب حرف اول درج کرده است. تاریخ اتمام این کتاب سال ۱۰۱۱ هجری است.

چنانکه گفتیم، روش این کتاب آن است که از عین عبارات کشی فراتر نرود و بی کم و کاست الفاظ وی را در ذیل نام هر یک از رجال بازگو کند. با این حال ناگزیر برای مراعات ترتیب مورد نظر خود عناوین موجود در کتاب اختیار الرجال را تغییر داده و در مواردی که کشی دو یا چند نفر را با هم عنوان کرده نام هر یک را در جای خود بر حسب ترتیب حروف آورده است. در پاره ای موارد، نسخه وی با نسخه چاپ شده اختیار متفاوت است، از جمله: عنوان حسن بن سعید الالهوازی و محمد بن اسحق صاحب المغازی.

(۳) کتاب ترتیب سید یوسف بن محمد الحسینی العاملی

مؤلف جامع المقال. وی اختیار الرجال را بر حسب طبقات اصحاب معصومین - علیهم السلام - نظیر رجال شیخ مرتب ساخته، یعنی نخست اصحاب رسول اکرم - صلی الله علیه و آله - سپس اصحاب امیر المؤمنین - علیه السلام - و بعد از آن اصحاب امام حسن بن علی - علیه السلام - و به همین روش تا اصحاب امام یازدهم - علیه السلام - همه را پی در پی ذکر کرده است. بنابر گفته محدث نوری در خاتمه مستدرک الوسائل، تاریخ اتمام این کتاب سال ۹۸۱ است.

^۱ جعفر سبحانی - ترجمه کلیات علم الرجال - صفحه ۵۵.

(۴) کتاب ترتیب شیخ داود بن حسن بن یوسف البحرانی

وی که تقریباً از معاصران شیخ حر عاملی، صاحب وسائل الشیعه، است، کتاب اختیار را به ترتیب الفبایی کامل، یعنی مراعات حرف اول و دوم و سوم و ...، نظیر منهج المقال، مرتب ساخته است.

(۵) کتاب حل الاشکال تألیف سید احمد بن طاووس حلی رجالی معروف قرن هفتم

وی متن کتاب اختیار الرجال را با متن اصول سه گانه دیگر فهرست و رجال شیخ و فهرست نجاشی به اضافه متن کتاب الضعفاء ابن الغضائری در کتابی گرد آورده و این مجموعه را حل الاشکال فی معرفه الرجال نام نهاده است. و گویا شهید ثانی - رحمه الله علیه - نسخه اصل این کتاب را در اختیار داشته است. کلباسی مؤلف سماء المقال (متوفای سال ۱۳۵۶ قمری) با همه تمجید و ستایشش از نیکویی ترتیب این کتاب، به این علت که اغلب احادیث اختیار الرجال در آن نیامده و بعضی به اشاره یا نقل به معنی ذکر شده، چنانکه مراجعه کننده را از اصل کتاب بی نیاز نمی سازد و نیز در مواردی اشتباهاتی بر قلم مؤلف بزرگوار آن رفته، از کتاب مزبور انتقاد می کند.

(۶) اصول اربعه رجالیه به انضمام چند کتاب دیگر از قدما

پس از ابن طاووس بعضی از شاگردان وی و جمعی از متأخران از او پیروی کرده و اصول اربعه رجالیه را با چند کتاب دیگر از قدما مانند: الضعفاء، رجال برقی و رجال عقیقی در یکجا گرد آورده اند.

(۷) کتاب تحریر طاووسی تألیف شیخ حسن بن شهید ثانی، صاحب معالم (۹۵۹-۱۰۱۱).

وی کتاب اختیار الرجال را از مجموعه حل الاشکال انتزاع و استخراج کرده و آن را تحریر طاووسی نامیده است. بنابراین، کتاب نامبرده همان متن اختیار است با این تفاوت که عناوین آن بر نسق حل الاشکال تنظیم شده نه به شیوه اصل کشی و شیخ.

(۸) کتاب مجمع الرجال تألیف مولی عنایت الله بن شرف الدین قهبایی

وی علاوه بر مرتب ساختن کتاب اختیار الرجال عین عبارات کتاب مزبور را با عبارات کتابهای رجال و فهرست شیخ، فهرست نجاشی و الضعفاء ابن الغضائری ملفق و مرتب ساخته و این

مجموعه را مجمع الرجال نامیده است . تاریخ فراغت از تألیف این کتاب سال ۱۰۱۶ است ، و نسخه ای از آن به خط مؤلف در کتابخانه علامه تهرانی ، صاحب الذریعه ، موجود است .

فصل دوم : معرفی کتاب "طبقات"

اهمیت عمده محمد بن سعد به واسطه کتاب طبقاتش می باشد . کتاب وی تا زمان تألیف و حتی پس از تألیف هم مفصل ترین کتاب در نوع خود می باشد امتیاز مهم این کتاب در شرح حال اصحاب و طبقات آنها می باشد . در کتاب طبقات اطلاعاتی در مورد چهار هزار و دویست و پنجاه و شش نفر از صدر اسلام تا ۲۳۰ هجری که به عنوان گوینده یا ناقل حدیث بوده اند آمده که از این تعداد ششصد نفر زن می باشند .

درباره طبقات گفته اند که : چون منظور تنظیم شرح حال و نام افرادی است که وجه اشتراک زمانی و یا مکانی داشته اند این نامه را گرفته است .

این کتاب مفصل ترین و جامع ترین کتابی است که درباره صحابه و تابعین تا دهه سوم قرن سوم هجری تنظیم گردیده است . منابع مورد استفاده در این کتاب کتابهای واقعی از جمله طبقاتش و از آثار ابن کلبی می باشد .

این کتاب شامل نه جلد می باشد ترتیب مباحثش به ترتیب مجلدات به شرح زیر است :

- جلد اول و بخش اول ج دوم : شرح حال و سیره حضرت پیامبر و برخی از پیامبران پیش از وی می باشد .
- بخش دوم جلد دو : اشخاصی که در زمان پیامبر مورد توجه بوده اند ، جمع کنندگان قرآن ، و برخی از فرزندان صحابه اعم از مهاجر و انصار که اهل علم بوده اند و اهل فتوی ذکر شده .
- جلد سوم : دارای دو بخش است : در بخش نخست ، شرکت کنندگان مهاجر در جنگ بدر و در بخش دوم انصار شرکت کننده در جنگ بدر می باشد و علاوه بر آنها شرح حال جانشینان پیامبر از جمله حضرت علی علیه السلام ، و همچنین شرح حال سعد بن معاذ و ابویوب انصاری .
- جلد چهارم : دارای دو بخش است : بخش نخست شرح حال پیشگامان مسلمان اعم از مهاجر و انصار مانند جعفر طیار و ابوذر و سلمان . بخش دوم مربوط به صحابه ایست که پیش از فتح مکه مسلمان شده اند .

- جلد پنجم : شرح حال ۸۲۵ نفر از تابعان و اصحابی است که در مکه ، طایف ، یمن ، یمامه و بحرین بوده اند و همچنین شرح حال امام سجاد علیه السلام و امام باقر علیه السلام .
- جلد ششم : اصحاب حدیث مقیم کوفه که با نام مقدس علی علیه السلام شروع گردیده و هزار و ده نفر را معرفی می نماید .
- جلد هفتم : دارای دو بخش است بخش اول شرح حال ۳۱۳ نفر و بخش دوم شرح حال ۸۶۰ نفر از اصحاب حدیث که در بصره و بغداد و شام و مصر و خراسان زندگی کرده اند.
- جلد هشتم : در این جلد به طور اختصاصی به بیان نام و شرح حال بانوان پرداخته و حدود ۶۳۰ نفر از بانوان را نام برده که شامل چگونگی بیعت با پیغمبر اکرم با زنان می باشد . از شرح حال جناب خدیجه شروع گردیده و با شرح حال دختران ، عمه ها ، دختر عموها ، همسران پیامبر ، و برخی مسائل از قبیل کیفیت حجاب ، سفر حج رسول خدا همراه همسران مطرح شده سپس زنان مهاجر ، که این بخش را به فاطمه بنت اسد شروع کرده سپس زنان انصار را بر طبق قبایل بیان کرده .
- جلد نهم : شامل فهرست اسامی مکانها ، قبایل ، احادیث نبوی و قافیه های اشعار ، آیات قرآن و اسمهای شخصی است . والسلام

فصل سوم : معرفی کتاب "الجرح و التعديل"

الف) پیشگفتار

از جمله مهم ترین منابع رجالی اهل سنت کتاب الجرح و التعديل ابن ابی حاتم می باشد .

برخی از کتب رجالی اهل سنت عبارتند از :^۱

- الجرح و التعديل، از ابی حاتم رازی (م ۳۲۷ق).
  - تذکره الحفاظ، و میزان الاعتدال ، و سیر اعلام النبلاء از شمس الدین ذهبی (م ۷۴۸).
  - الکمال، از عبدالغنی مقدسی (م ۷۴۸).
  - تهذیب الکمال، از حافظ مزی (م ۷۴۲) که از جامع ترین کتب رجالی اهل سنت است که در آن راوی و مروی عنه نیز مشخص شده و بسیاری از رجالیان به تلخیص و تهذیب آن پرداخته اند از جمله :
  - تهذیب التهذیب، از شمس الدین ذهبی (م ۷۴۸).
  - تهذیب التهذیب، و تقریب التهذیب، از ابن حجر عسقلانی (م ۸۵۲).
- کتاب الجرح و التعديل از مهم ترین کتاب ها در دانش جرح و تعديل است .^۲

ب) مؤلف

أبو محمد عبدالرحمن بن محمد بن إدريس بن المنذر التميمي ، الحنظلي ، الرازي ابن أبي حاتم
(المتوفى: ۳۲۷ هـ ق)

ج) تعداد جلد

ده جلد .

^۱ هادی حجت - جزوه درسی دانشگاه قرآن و حدیث.
^۲ سعید زعفرانی- مقاله علمی.

د) چارچوب اصلی کتاب الجرح و التعديل

چارچوب اصلی کتاب برگرفته از التاريخ الكبير ابو عبدالله محمد بن اسماعيل بخاری است .^{۳۲۱} بخاری در کتاب خود غالباً به ذکر نام افراد بسنده کرده و به تعديل يا جرح آنان نپرداخته است .

ه) تفاوت های کتاب الجرح و التعديل با کتاب بخاری

ابن ابی حاتم علاوه بر گردآوری اقوال و آرای عالمان در باب جرح و تعديل راویان ، نام بسیاری از آنان را که در کتاب بخاری نیامده ، ذکر کرده است .^۴ ابن ابی حاتم در کتاب خود از آرای کسانی همچون شُعبه بن حجاج (متوفی ۱۶۰)، سُفيان ثوري (متوفی ۱۶۱)، يحيى بن سعيد قَطَّان (متوفی ۱۹۴)، عبدالرحمان بن مهدي (متوفی ۱۹۸)، يحيى بن معين (متوفی ۲۳۳)، علي بن مَدِينِي (متوفی ۲۳۴)، احمد بن حنبل (متوفی ۲۴۱)، ابوزرعه رازی (متوفی ۲۶۴)، و پدرش ، ابوحاتم رازی (متوفی ۲۷۷)، بهره برده است .^۵ در مواردی که نقل قول با واسطه است ، ابن ابی حاتم سلسله اسناد خود را تا راوی اول ذکر کرده^۶ و در جاهایی به داوری درباره برخی معاصرانش پرداخته است .^{۱۰۹۸۷}

^۱ محمد بن عبدالرحمان سخاوی، الاعلان باتوبيخ لمن ذم التاريخ، ج ۱، ص ۲۲۰، چاپ فرانتس روزنتال، بيروت، بی تا
^۲ ابن ابی حاتم، کتاب الجرح و التعديل، ج ۱، ص ط - یا، مقدمه عبدالرحمان معلمی یمانی، حیدرآباد دکن ۱۳۷۱-۱۳۷۳/۱۹۵۲-۱۹۵۳. چاپ افسر بیروت، بی تا.

^۳ رفعت فوزی عبدالمطلب، ابن ابی حاتم الرازی و اثره فی علوم الحديث، ج ۱، ص ۱۸۵-۱۹۱. قاهره ۱۹۹۴/۱۴۱۵.
^۴ ابن ابی حاتم، کتاب الجرح و التعديل، ج ۱، ص ط - یا، مقدمه عبدالرحمان معلمی یمانی، حیدرآباد دکن ۱۳۷۱-۱۳۷۳/۱۹۵۲-۱۹۵۳. چاپ افسر بیروت، بی تا.

^۵ ابن ابی حاتم، کتاب الجرح و التعديل، ج ۱، ص یا - یب، مقدمه عبدالرحمان معلمی یمانی حیدرآباد دکن ۱۳۷۱-۱۳۷۳/۱۹۵۲-۱۹۵۳. چاپ افسر بیروت، بی تا.

^۶ ابن ابی حاتم، کتاب الجرح و التعديل، ج ۱، ص یا- یب، مقدمه عبدالرحمان معلمی یمانی حیدرآباد دکن ۱۳۷۱-۱۳۷۳/۱۹۵۲-۱۹۵۳. چاپ افسر بیروت، بی تا.

^۷ ابن ابی حاتم، کتاب الجرح و التعديل، ج ۲، ص ۱۴۰، حیدرآباد دکن ۱۳۷۱-۱۳۷۳/۱۹۵۲-۱۹۵۳، چاپ افسر بیروت، بی تا.

^۸ ابن ابی حاتم، کتاب الجرح و التعديل، ج ۴، ص ۱۹۴، حیدرآباد دکن ۱۳۷۱-۱۳۷۳/۱۹۵۲-۱۹۵۳، چاپ افسر بیروت، بی تا.

^۹ ابن ابی حاتم، کتاب الجرح و التعديل، ج ۸، ص ۱۹۴، حیدرآباد دکن ۱۳۷۱-۱۳۷۳/۱۹۵۲-۱۹۵۳، چاپ افسر بیروت، بی تا.

^{۱۰} رفعت فوزی عبدالمطلب، ابن ابی حاتم الرازی و اثره فی علوم الحديث، ج ۱، ص ۳۵۱-۳۶۹، قاهره ۱۹۹۴/۱۴۱۵.

و) طریق تدوین کتاب جرح و تعدیل

ترتیب کتاب الفبایی است و براساس حرف اول نام راویان ، و در مواردی که اشخاص هم نام بسیاری وجود داشته اند ، براساس حرف اول نام پدرشان مرتب شده است^۱ در پایان هر نام ، یک باب به کسانی اختصاص دارد که نام پدرشان مشخص نیست^۲ در پایان هر حرف ، نام هایی که فقط یک مصداق دارند در بابی مستقل ذکر شده اند^۳ در بخش پایانی کتاب ، نام افرادی آمده که به نام پدر یا برادرشان یا به کنیه مشهور بوده اند ، یا اینکه نه نام خودشان مشخص بوده نه نام پدرشان ، و نیز نام یک تن ذکر شده که خودش شناخته شده اما پدرش ناشناخته است . با وجود این ، نظم کتاب به گونه ای نیست که نام ها به سهولت قابل دستیابی باشند ، از این رو فهرست هایی برای آن تنظیم شده است ، از جمله فهرس الجرح و التعدیل از بسیونی زغلول که در ۱۴۰۸ به همراه خود کتاب در بیروت چاپ شد و فهرستی دیگر از محمد صالح بن عبدالعزیز مراد^۴ .

ز) تعداد راویان ذکر شده در کتاب جرح و تعدیل

الجرح و التعدیل در برگیرنده نام بیش از هجده هزار راوی ، است ، ولی سلمان باشاران به خطا این رقم را ۱۶۰۴۰ ثبت کرده است . ابن ابی حاتم ، به منظور جامعیت بخشیدن به کتاب ، افراد بسیاری را ، بدون جرح یا تعدیل ایشان ، برشمرده است به امید آنکه در آینده حکمی درباره آنان بیابد و بر مطالب کتاب بیفزاید^۵ برخی این فقدان حکم را دالّ بر توثیق راوی دانسته اند^۶ .

^۱ ابن ابی حاتم، کتاب الجرح و التعدیل، ج ۲، ص ۸۳: باب من یسمی ابراهیم، حیدرآباد دکن ۱۳۷۱-۱۳۷۳/۱۳۷۳-۱۹۵۲-۱۹۵۳، چاپ افست بیروت، بی تا.

^۲ ابن ابی حاتم، کتاب الجرح و التعدیل، ج ۲، ص ۱۴۹: باب تسمیه ابراهیم الذین لا ینسبون، حیدرآباد دکن ۱۳۷۱-۱۳۷۳/۱۳۷۳-۱۹۵۲-۱۹۵۳، چاپ افست بیروت، بی تا.

^۳ ابن ابی حاتم، کتاب الجرح و التعدیل، ج ۲، ص ۳۴۳، حیدرآباد دکن ۱۳۷۱-۱۳۷۳/۱۳۷۳-۱۹۵۲-۱۹۵۳، چاپ افست بیروت، بی تا.

^۴ ابن ابی حاتم، کتاب الجرح و التعدیل، ج ۹، ص ۳۱۵، حیدرآباد دکن ۱۳۷۱-۱۳۷۳/۱۳۷۳-۱۹۵۲-۱۹۵۳، چاپ افست بیروت، بی تا.

^۵ محیی الدین عطیه، صلاح الدین حنفی و محمد خیر رمضان یوسف، دلیل مؤلفات الحدیث الشریف المطبوعه القدیمة و الحدیثه، ج ۲، ص ۵۹۵، بیروت ۱۴۱۶/۱۹۹۵.

^۶ ابن ابی حاتم، کتاب الجرح و التعدیل، ج ۲، ص ۳۸، حیدرآباد دکن ۱۳۷۱-۱۳۷۳/۱۳۷۳-۱۹۵۲-۱۹۵۳، چاپ افست بیروت، بی تا.

^۷ محمود عبدالحی لکنوی، الرفع التکمیل فی الجرح و التعدیل، ج ۱، ص ۲۳۰-۲۴۸، چاپ عبدالفتاح ابوغده، حلب ۱۴۰۷/۱۹۸۷.

ح) وجود اشتباهاتی در کتاب مذکور

با توجه به حجم گسترده کتاب و به رغم دقت و وسواس مؤلف، اشتباهاتی به آن راه یافته که مصحح کتاب، عبدالرحمان بن یحیی معلمی یمانی، برخی از آن‌ها را ذکر کرده است.^۱

ط) توضیح

مؤلف در مقدمه کتاب^۲ به تبیین درجات راویان و اقسام آنان از نظر جرح و تعدیل پرداخته و حماده^۳ این گونه تقسیم بندی را بدیع دانسته است. به دلیل اهمیت این کتاب، تراجم نویسان بسیاری از آن مطالبی نقل کرده اند که از آن جمله اند: خطیب بغدادی^۴، ابن ماکولا^۵، سمعانی^۶، ابن عساکر^۷، ابن نقطه^۸، مزّی^۹، ذهبی^{۱۰} و ابن حجر عسقلانی^{۱۱}.

- ۱ ابن ابی حاتم، کتاب الجرح و التعدیل، ج ۱، مقدمه، صیر-بیج، حیدرآباد دکن ۱۳۷۱-۱۳۷۳/۱۹۵۲-۱۹۵۳، چاپ افست بیروت، بی تا.
- ۲ ابن ابی حاتم، کتاب الجرح و التعدیل، ج ۲، ص ۳۷-۳۹، حیدرآباد دکن ۱۳۷۱-۱۳۷۳/۱۹۵۲-۱۹۵۳، چاپ افست بیروت، بی تا.
- ۳ فاروق حماده، المنهج الاسلامی فی الجرح و التعدیل: درسه منهجیه فی علوم الحدیث، ج ۱، ص ۲۴۸، رباط ۱۹۸۹/۱۴۰۹.
- ۴ خطیب بغدادی، تاریخ بغدادی یا تاریخ مدینه السلام، ج ۳، ص ۳۱۳.
- ۵ خطیب بغدادی، تاریخ بغدادی یا تاریخ مدینه السلام، ج ۵، ص ۲۰۴.
- ۶ ابن ماکولا، الاکمال فی رفع الارتیاب عن المؤلف المختلف من الاسماء و الکنی و الانساب، ج ۱، ص ۲۹۳، چاپ عبدالرحمان بن یحیی معلمی یمانی، حیدرآباد دکن ۱۳۸۱-۱۴۰۶/۱۹۶۲-۱۹۸۶.
- ۷ ابن ماکولا، الاکمال فی رفع الارتیاب عن المؤلف المختلف من الاسماء و الکنی و الانساب، ج ۲، ص ۴۰، چاپ عبدالرحمان بن یحیی معلمی یمانی، حیدرآباد دکن ۱۳۸۱-۱۴۰۶/۱۹۶۲-۱۹۸۶.
- ۸ ابن ماکولا، الاکمال فی رفع الارتیاب عن المؤلف المختلف من الاسماء و الکنی و الانساب، ج ۲، ص ۴۹۷، چاپ عبدالرحمان بن یحیی معلمی یمانی، حیدرآباد دکن ۱۳۸۱-۱۴۰۶/۱۹۶۲-۱۹۸۶.
- ۹ سمعانی، الانساب، ج ۱، ص ۸۳.
- ۱۰ سمعانی، الانساب، ج ۱، ص ۹۶.
- ۱۱ سمعانی، الانساب، ج ۵، ص ۵.
- ۱۲ ابن عساکر، تاریخ مدینه دمشق، ج ۵، ص ۱۶۱، چاپ علی شیری، بیروت ۱۴۱۵-۱۴۲۱/۱۹۹۵-۲۰۰۱.
- ۱۳ ابن عساکر، تاریخ مدینه دمشق، ج ۱۹، ص ۲۴۰، چاپ علی شیری، بیروت ۱۴۱۵-۱۴۲۱/۱۹۹۵-۲۰۰۱.
- ۱۴ ابن نقطه، تکمله الاکمال، ج ۲، ص ۸۳، چاپ عبدالقیوم عبدرب النبی، مکه ۱۴۰۸-۱۴۱۸.
- ۱۵ ابن نقطه، تکمله الاکمال، ج ۲، ص ۳۱۷، چاپ عبدالقیوم عبدرب النبی، مکه ۱۴۰۸-۱۴۱۸.
- ۱۶ ابن نقطه، تکمله الاکمال، ج ۳، ص ۲۲۳، چاپ عبدالقیوم عبدرب النبی، مکه ۱۴۰۸-۱۴۱۸.
- ۱۷ یوسف بن عبدالرحمان مزّی، تهذیب الکمال فی اسماء الرجال، ج ۱، ص ۱۵۲، چاپ بشار عواد معروف، بیروت ۱۴۲۲/۲۰۰۲.
- ۱۸ ذهبی، تاریخ الاسلام، ج ۲، ص ۳۳۵.
- ۱۹ ذهبی، تاریخ الاسلام، ج ۳، ص ۴۵۵.
- ۲۰ ابن حجر عسقلانی، لسان المیزان، ج ۱، ص ۵۷۸، چاپ عبدالفتاح ابوغده، بیروت ۱۴۲۳/۲۰۰۲.

ی) چاپ

^۱ مؤسسه دایره المعارف العثمانیه در حیدرآباد دکن ، الجرح و التعديل را به همراه تقدمه المعرفه ، که دیباچه و مدخلی بر آن محسوب می شود و در آن عالمان جرح و تعديل معرفی شده اند ، در نُه جلد و در فاصله سالهای ۱۳۶۱ تا ۱۳۷۳/۱۹۴۱-۱۹۵۳ چاپ کرده است (برای آگاهی از نسخه های خطی آن رجوع کنید به سزگین ، ج ۱، جزء ۱، ص ۳۵۳.^۲

ک) شاهد مثال

در پایان حدیثی که بعضی آن را از جمله احادیث ضعیف دانسته اند و در جلد ۴ ص ۳۰۲ چاپ اول الجرح و التعديل حیدرآباد مطبعه مجلسی دائره المعارف العثمانیه ۱۳۷۲ ه.ق فارغ از موضوع علم رجال آورده شده است و بعضاً دستاویز دین عامیانه قرار دادن اسلام را به عنوان شاهد مثال معروض می داریم:

"دخلت الجنة فرأيت اكثر اهلها البله"

^۱ ابن حجر عسقلانی، لسان المیزان، ج ۸، ص ۳۶۲، چاپ عبدالفتاح ابو غده، بیروت ۱۴۲۳/۲۰۰۲.
^۲ فواد سزگین، تاریخ التراث العربی، ج ۱، جزء ۱، ص ۳۵۳، نقله الی العربیة محمود فهمی حجازی، ریاض ۱۴۰۳/۱۹۸۳.

فصل چهارم : مقایسه کتب از نظر علم رجال

با توجه به آنچه در معرفی های هر یک از این کتب ذکر گردید وجوه اشتراک و اختلافی از منظر علم رجال دارند که به قرار زیر می باشند :

الف) وجوه اشتراک

(۱) هر سه کتاب جزو اولین کتب رجال مربوط به صدراسلام در مورد صحابه و تابعین می باشد .

(۲) مانند دیگر کتب رجال به قرن های یک تا چهار هجری قمری علاوه بر ذکر احوال راویان حدیث به شرح شخصیت علما نیز پرداخته (علم تراجم) و از این جهت تفکیک وجود ندارد .

(۳) در هر سه کتاب راویان ضعیف هم معرفی شده اند و اغلاط هم در کتب فراوان بوده است .

(۴) تبویب و موضوع بندی ندارند .

(۵) هیچکدام صرفاً به گروه خاصی از راویان اعم از خاص و عام نپرداخته و از ثقه و غیر ثقه نام برده اند .

(۶) در هر سه کتاب علاوه بر ذکر احوال راویان به بیان وقایع و حوادث پیرامون ایشان و احادیث مربوط به موضوعات پیش آمده نیز پرداخته شده است .

(۷) در هر سه کتاب روال پرداختن به طبقات همزمان با هم وجود دارد گرچه پراکندگی هم رفع نشده است .

ب) وجوه اختلاف

(۱) رجال کشی اولین کتاب رجال منبع شیعی می باشد و در علم رجال اهل سنت وارد نشده است .

۲) طبقات و الجرح و التعديل از مهم ترين كتب رجالى اهل سنت مى باشد كه در علم رجال شيعه جايگاهى ندارند .

۳) استنادات رجال كشى خاص و بر مذهب اماميه و ياران امامان معصوم عليهم السلام است .

۴) الجرح و التعديل برگرفته از اقوال و آراى كتاب نجارى است .

۵) منابع طبقات كتب واقدى و ابن كلبى است ....

۶) در آخر كتاب طبقات اطلاعات ششصد نفر ناقل حديث زن آورده شده است .

۷) رجال كشى در برگيرنده ۱۱۵۱ راوى مى باشد و طبقات در برگيرنده ۴۲۵۶ راوى است و الجرح و التعديل در برگيرنده ۱۸۰۰۰ راوى است .

منابع و ماخذ :

❖ ابن ابى حاتم، كتاب الجرح و التعديل، حيدرآباد دكن ۱۳۷۱-۱۳۷۳/۱۹۵۲-۱۹۵۳، چاپ افست بيروت، بى تا؛

❖ ابن حجر عسقلانى، لسان الميزان، چاپ عبدالفتاح ابوغده، بيروت ۱۴۲۳/۲۰۰۲؛

❖ ابن عساکر، تاريخ مدينه دمشق، چاپ على شيرى، بيروت ۱۴۱۵-۱۴۲۱/۱۹۹۵-۲۰۰۱؛

❖ ابن ماکولا، الاکمال فى رفع الارتياب عن المؤتلف و المختلف من الاسماء و الکنى و الانساب ، چاپ عبدالرحمان بى يحيى معلمى يمانى، حيدرآباد دکن ۱۳۸۱-۱۴۰۶/۱۹۶۲-۱۹۸۶؛

❖ ابن نقطه، تکمله الاکمال، چاپ عبدالقيوم عبدرب النبى، مکه ۱۴۰۸-۱۴۱۸؛

❖ افشارى ، محمد حسين ، آشنایى با علوم حديثى.

❖ بغدادى، خطيب ، تاريخ بغدادى يا تاريخ مدينه السلام.

❖ حجت ، هادى ، جزوه درسى دانشگاه قرآن و حديث؛

❖ حماده ، فاروق ، المنهج الاسلامى فى الجرح و التعديل : دراسه منهجيه فى علوم الحديث، رباط.۱۴۰۹/۱۹۸۹.

- ❖ خویی، ابوالقاسم ، معجم رجال الحديث.
- ❖ ذهبی، تاریخ الاسلام.
- ❖ زعفرانی زاده، سعید، مقاله علمی
- ❖ سبحانی، جعفر، ترجمه کلیات علم الرجال ، ترجمه علی اکبر روحی و شهید منا مسلم قلی پور گیلانی.
- ❖ سبحانی، جعفر، کلیات فی علم الرجال.
- ❖ سخاوی ، محمد بن عبدالرحمان ، الاعلان بالتوبیخ لمن ذمّ التاريخ، چاپ فرانتس روزنتال، بیروت، بی تا.
- ❖ سزگین ، فؤاد ، تاریخ التراث العربی، ج ۱، جزء ۱، نقله الی العربیه محمود فهمی حجازی، ریاض ۱۴۰۳/۱۹۸۳.
- ❖ سمعانی، الانساب.
- ❖ شوشتری شیخ ، قاموس الرجال.
- ❖ طوسی شیخ ، رجال شیخ.
- ❖ طوسی شیخ ، فهرست شیخ.
- ❖ عطیه ، محیی الدین ، صلاح الدین حنفی، و محمد خیر رمضان یوسف، دلیل مؤلفات الحدیث الشریف المطبوعه القدیمة و الحدیثه، بیروت ۱۴۱۶/۱۹۹۵.
- ❖ فقهی زاده ، عبدالهادی ، درآمدی بر علم رجال (ترجمه و تحقیق مقدمه معجم رجال الحدیث آیت الله العظمی ابوالقاسم خویی)
- ❖ فوزی رفعت ، عبدالمطلب، ابن ابی حاتم الرازی و اثره فی علوم الحدیث، قاهره ۱۴۱۵/۱۹۹۴.
- ❖ لکنوی ، محمود عبدالحی ، الرفع و التکمیل فی الجرح و التعدیل، چاپ عبدالفتاح ابوغده، حلب ۱۴۰۷ / ۱۹۸۷.
- ❖ مزّی ، یوسف بن عبدالرحمان ، تهذیب الکمال فی اسماء الرجال، چاپ بشار عواد معروف، بیروت ۱۴۲۲/۲۰۰۲.
- ❖ نجاشی ، رجال نجاشی.
- ❖ نصیری ، علی ، آشنایی با علوم و حدیث ، قم ، انتشارات مرکز مدیریت حوزه ی قم ، چاپ اول ، سال ۱۳۸۲.